

ЖЕР РЕСУРСТАРЫН ҰТЫМДЫ ПАЙДАЛАРУДЫ КЕШЕНДІ ЗЕРТТЕУ

1-дәріс

Жоспарлау - жер ресурстарын ұтымды
пайдаланудың негізі ретінде

г.ғ.д., профессор Аскарова М. А.

Мақсаты:

Жер ресурстарын тиімді пайдалану мен басқаруда жоспарлаудың маңызын түсіндіру, жоспарлаудың құрылымы, кезеңдері мен әдістерін талдау.

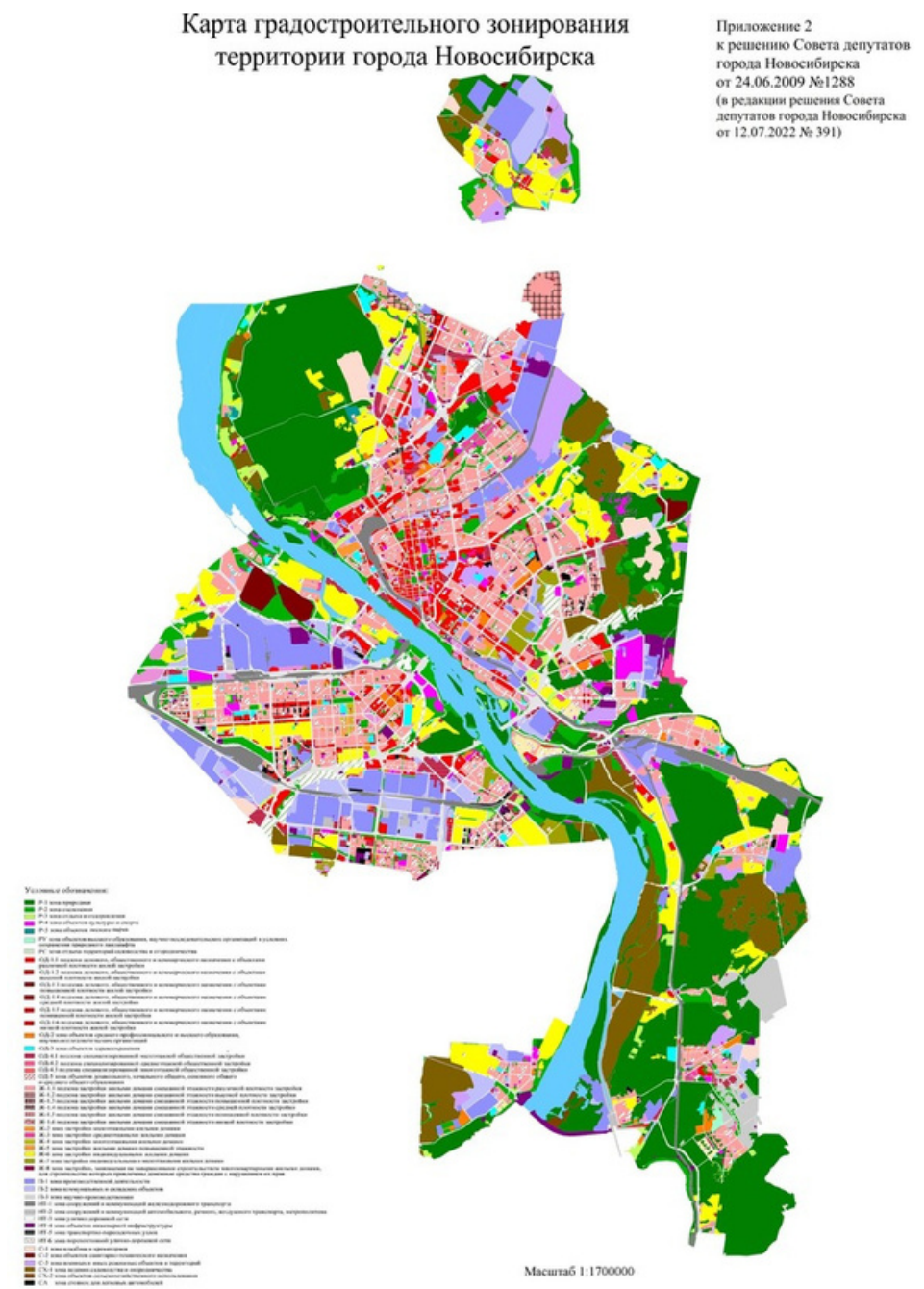
Жоспары:

- 1.Жоспарлаудың мәні және оның экономикалық маңызы
- 2.Жоспарлаудың қағидаттары мен түрлері
- 3.Мақсат қою және болжау әдістері
- 4.Бағдарламалау мен жобалау кезеңдері
- 5.Заманауи жоспарлау құралдары

Адамның қажеттіліктерінің өсуі мен экономикалық қызметтің кеңеюі жер ресурстарына барған сайын көбірек қысым түсіріп, бәсекелестік пен қақтығыстар туғызады және жер мен жер ресурстарын ұтымсыз пайдалануға алып келеді.

Болашақта адам қажеттіліктері тұрақты түрде қанағаттандырылуы үшін, қазіргі уақытта бұл қақтығыстарды реттеп, жер мен оның табиғи ресурстарын неғұрлым тиімді және өнімді пайдалану қажет.

Жерді пайдаланудың барлық түрлерін кешенді түрде зерттеу қақтығыстарды барынша азайтуға, ең тиімді нұсқаларды әзірлеуге және әлеуметтік-экономикалық дамуды қоршаған ортаны қорғау мен жақсартумен үйлестіруге мүмкіндік береді, осылайша тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізуге ықпал етеді.

Жоспарлау тек жеке адамдардың ғана емес, сонымен қатар тұтас мемлекеттік жүйелер мен өркениеттің жалпы дамуына да елеулі ықпал етеді. Қолданылу саласы мен ауқымына қарай жоспарлау ұғымы алғаш қарағанда көпқырлы әрі әртүрлі мағыналарға ие болып көрінеді.

278

РАЦИОНАЛЬНОЕ АХУАЛ ОҒАН РЕСПУБЛИКАСЫ

8.1. Использование земельных ресурсов и почв (Российская Федерация)

Россия — страна, обладающая самой большой территорией в мире (около 13% поверхности суши) и огромными земельными ресурсами, которые должны обеспечить ей устойчивое развитие. Земля всегда выступает как источник богатства любого общества, так как она является и пространственным базисом всех видов общественного производства, размещения и жизни людей, и средством производства в ряде отраслей народного хозяйства.

Структура земельных угодий в субъектах Российской Федерации

На территории Российской Федерации земельные ресурсы классифицируются по категориям земель (целевому назначению) и по видам угодий (современному хозяйственному использованию).

Земли подразделяются на семь основных категорий (Земельный кодекс РФ 2001 г., ст. 77): 1) земли сельскохозяйственного назначения, 2) земли населенных пунктов, 3) земли промышленности, энергетики, транспорта, связи, радиосвязи, телевидения, информатики, земли для обеспечения космической деятельности, земли обороны, безопасности и земли иного специального назначения, 4) земли особо охраняемых территорий и объектов, 5) земли лесного фонда, 6) земли водного фонда, 7) земли запаса.

Согласно данным Государственного доклада о состоянии и использовании земель в Российской Федерации [62], на земли сельскохозяйственного назначения на 1 января 2010 г. приходилось 23,4%. Большая часть территории страны, почти 65%, — это земли лесного фонда. Под особо охраняемыми территориями и объектами занято 2% площади России.

По современному хозяйственному использованию, прежде всего, выделяют: 1) сельскохозяйственные угодья, т.е. земли, фактически или потенциально используемые для производства сельскохозяйственной продукции; 2) несельскохозяйственные — другие виды угодий, не используемые в сельском хозяйстве.

В группу сельскохозяйственных угодий входят следующие виды угодий: пашни, залежи, многолетние насаждения, сенокосы, пастбища. Несельскохозяйственные угодья подразделяются на земли, находящиеся в стадии восстановления плодородия и многоэтажного строительства; земли под лесами, под древостои кустарниковой растительности, под водными объектами, под болотами, под застройкой; под дорогами; нарушенные земли; прочие земли.

Под сельскохозяйственными угодьями в стране занято всего около 13% территории [62]. Более половины площади России представлены лесными землями. Пятая часть земельного фонда — прочие земли, или различные неудобья, не используемые в сельском хозяйстве. Это, главным образом, ледники, земли, занятые оползнями, осыпями и сараями, тундры, разнотравные леса, пологие склоны и свалки.

Представленная на картограмме структура основных групп земельных угодий в субъектах РФ отражает географию использования земельного фонда страны, демонстрируя расположение главных сельскохозяйственных регионов.

Категория земель	Тыс. га	% от общей площади
Земли сельскохозяйственного назначения	39996,8	23,4
Земли населенных пунктов	19084,2	1,2
Земли промышленности, энергетики, транспорта, связи, радиосвязи, телевидения, информатики, земли для обеспечения космической деятельности, земли обороны, безопасности и земли иного специального назначения	16715,8	1,0
Земли особо охраняемых территорий и объектов	14318,3	2,0
Земли лесного фонда	130810,7	64,8
Земли водного фонда	28019,5	1,4
Земли запаса	102266,8	4,0
Всего:	1708824,3	100

Виды угодий	Тыс. га	% от общей площади
Сельскохозяйственные угодья	22044,4	12,9
Лесные земли	121449,7	71,6
Земли населенных пунктов	1794,2	0,1
Земли промышленности, энергетики, транспорта, связи, радиосвязи, телевидения, информатики, земли для обеспечения космической деятельности, земли обороны, безопасности и земли иного специального назначения	20790,4	1,2
Земли запаса	87000,5	5,1
Земли водного фонда	28127,5	1,6
Земли лесного фонда	102266,8	6,0
Земли населенных пунктов	19084,2	1,1
Земли промышленности, энергетики, транспорта, связи, радиосвязи, телевидения, информатики, земли для обеспечения космической деятельности, земли обороны, безопасности и земли иного специального назначения	16715,8	1,0
Земли особо охраняемых территорий и объектов	14318,3	0,8
Земли лесного фонда	130810,7	7,7
Земли водного фонда	28019,5	1,6
Земли запаса	102266,8	6,0
Всего:	1708824,3	100

279

РАЦИОНАЛЬНОЕ АХУАЛ ОҒАН РЕСПУБЛИКАСЫ

ность Российской Федерации (Федеральную собственность), собственности субъектов Российской Федерации и собственность муниципальных образований (муниципальную собственность). Владение земельными участками может осуществляться:

- на праве собственности;
- на праве пожизненного наследуемого владения;
- на праве постоянного (бессрочного) пользования;

Динамика распределения площади земель сельскохозяйственного назначения по формам собственности (1990-2009 гг.)

• на праве безвозмездного срочного пользования;

• по договору аренды, договору субаренды;

• на праве ограниченного пользования чужими земельными участками (сервитут).

Согласно данным Государственного доклада о состоянии и использовании земель в Российской Федерации [62], по формам собственности земли РФ на 1 января 2010 г. распределены следующим образом:

- в собственности граждан — 7,2% (123,2 млн га);
- в собственности юридических лиц — 0,6% (10,3 млн га);
- в государственной и муниципальной собственности — 92,2% (1576,3 млн га).

Земли, находящиеся в частной собственности по России расположены крайне неравномерно. Наиболее высокая доля приватизированных земель в Южном (45,6%), Центральном (37,7%), Приволжском (34,5%) и Северо-Кавказском (27,1%) федеральных округах. В Сибирском федеральном округе на них приходится 6,2% территории, в Уральском — 5,4%, в Северо-Западном — 2,9%, а в Дальневосточном — всего 0,4%.

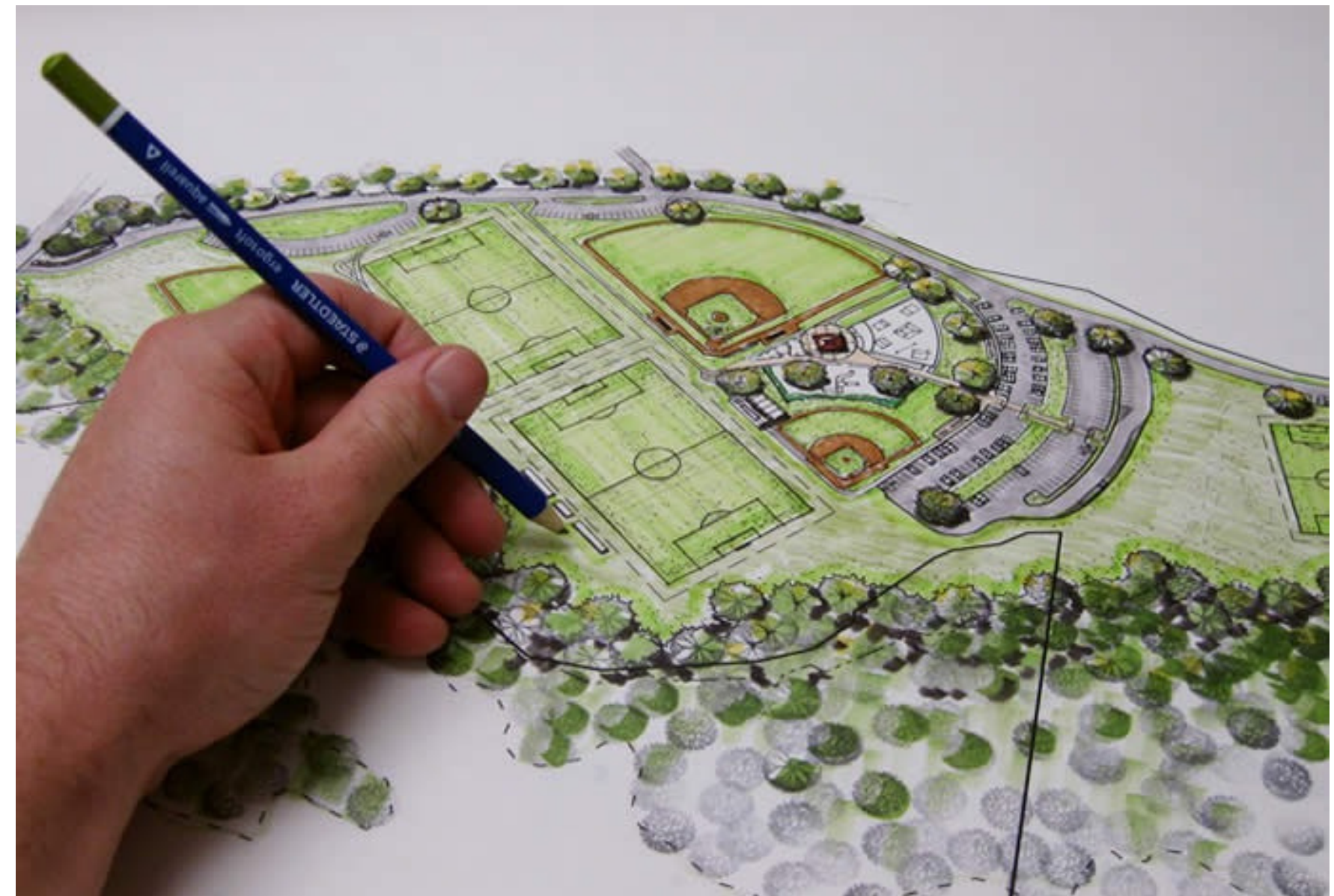
Учет земельного фонда России в пределах каждой категории (за исключением земель запаса) проводится по различным классам земельной собственности, владения и пользования.

По данным на 1 января 2010 года значительная часть земель сельскохозяйственного назначения находится в государственной и муниципальной собственности — 270,7 млн га, или 67,7% земель категории, в собственности граждан — 119,5 млн га (29,9% площади категории), в собственности юридических лиц — 9,8 млн га (2,4%). В общей сложности площади земель сельскохозяйственного назначения, находящиеся в частной собственности, начиная с 2002 г., выросли более чем на 4,4 млн га.

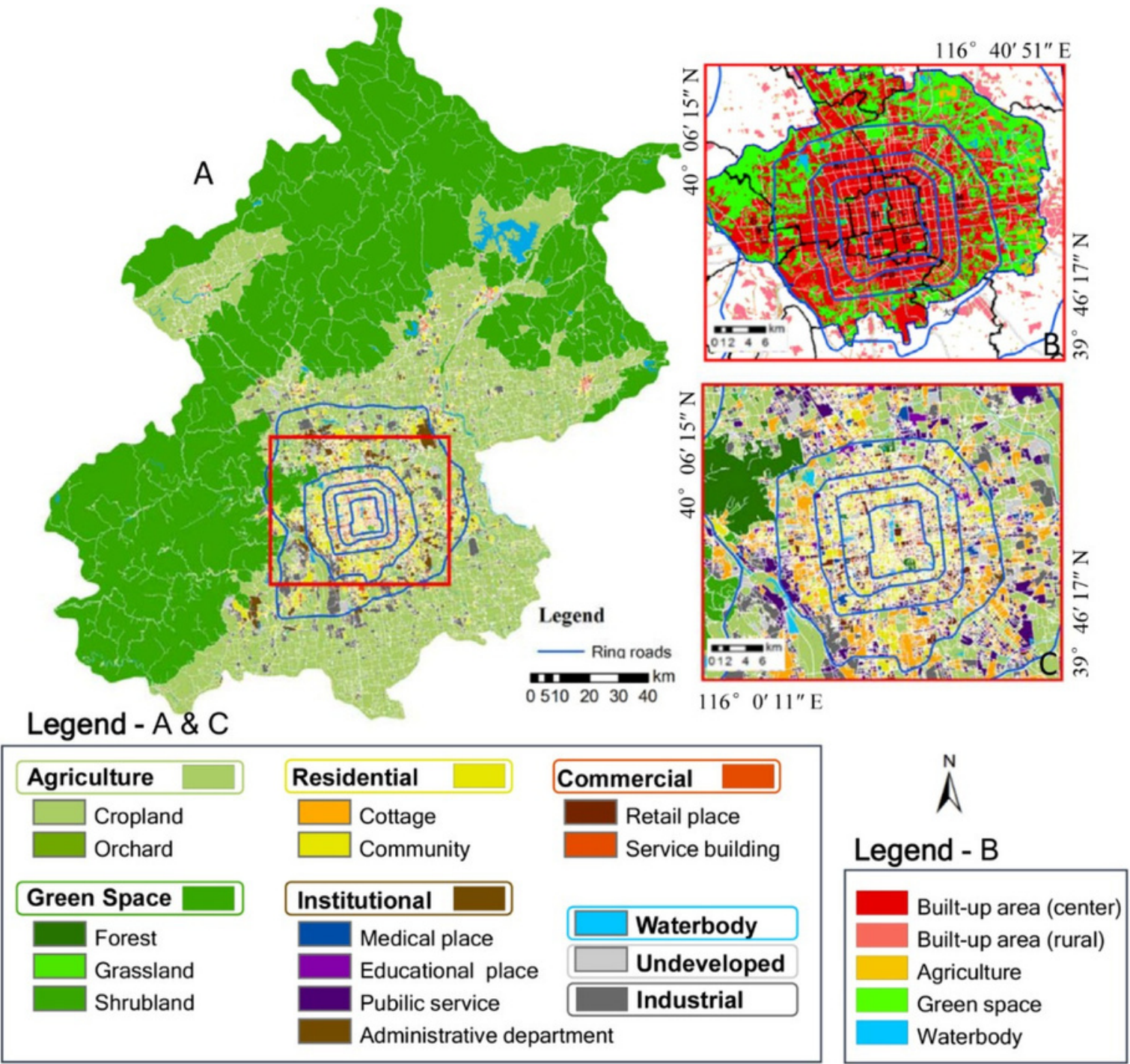
Вместе с тем необходимо учитывать, что из 96,9% всех приватизированных земель России, что приходится на земли сельскохозяйственного назначения, 87,0% составляют так называемые земельные доли (или 78,1% земель, находящихся в частной собственности в целом по стране). В 1990 г. в стране были приняты законы, позволяющие членам сельскохозяйственного коллектива выйти из его состава и получить в собственности соответствующий земельный надел. Были определены, а позже и расширены права собственников земельных долей, признанных объектом права. Однако до настоящего времени земельные доли, по большей части, не выделены в натуре, а долевое участие не имеет твердой экономической и юридической основы. После вступления в силу Федерального закона РФ № 101-ФЗ «Об обороте земель сельскохозяйственного назначения» (2002 г.) стала возможной смена собственника земельной доли в пользу юридического лица или государства, в результате чего наблюдается сокращение площади земель, находящихся в собственности граждан, и увеличение собственности юридических лиц, в первую очередь, за счет долевой собственности [62].

Использование земельных ресурсов и почв / РФ

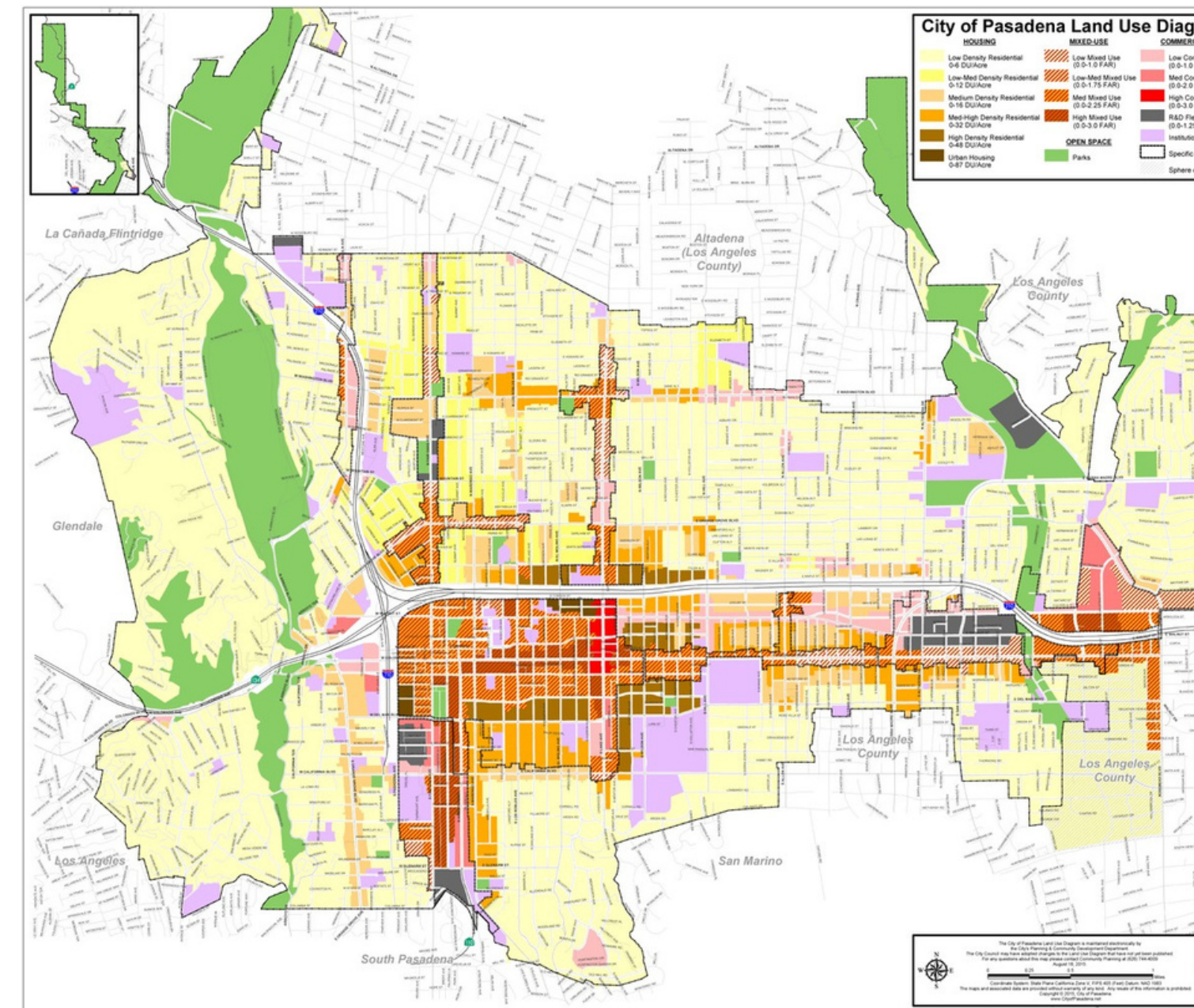
Жалпы алғанда, жоспарлау ұғымы экономикалық дамуға бағытталған әрекетті білдіреді және ол деңгейіне қарамастан — жеке саладан ұлттық ауқымға дейін — жүзеге асырылады. Мұндай тұрғыда жоспарлауды ұйымдастыру үшін зерттеу нысанының да, сондай-ақ оны қоршаған ортаның да экономикалық жағдайы туралы нақты әрі жан-жақты деректер қажет, әрі бұл деректер тек статикалық емес, динамикалық түрде де қарастырылуы тиіс.

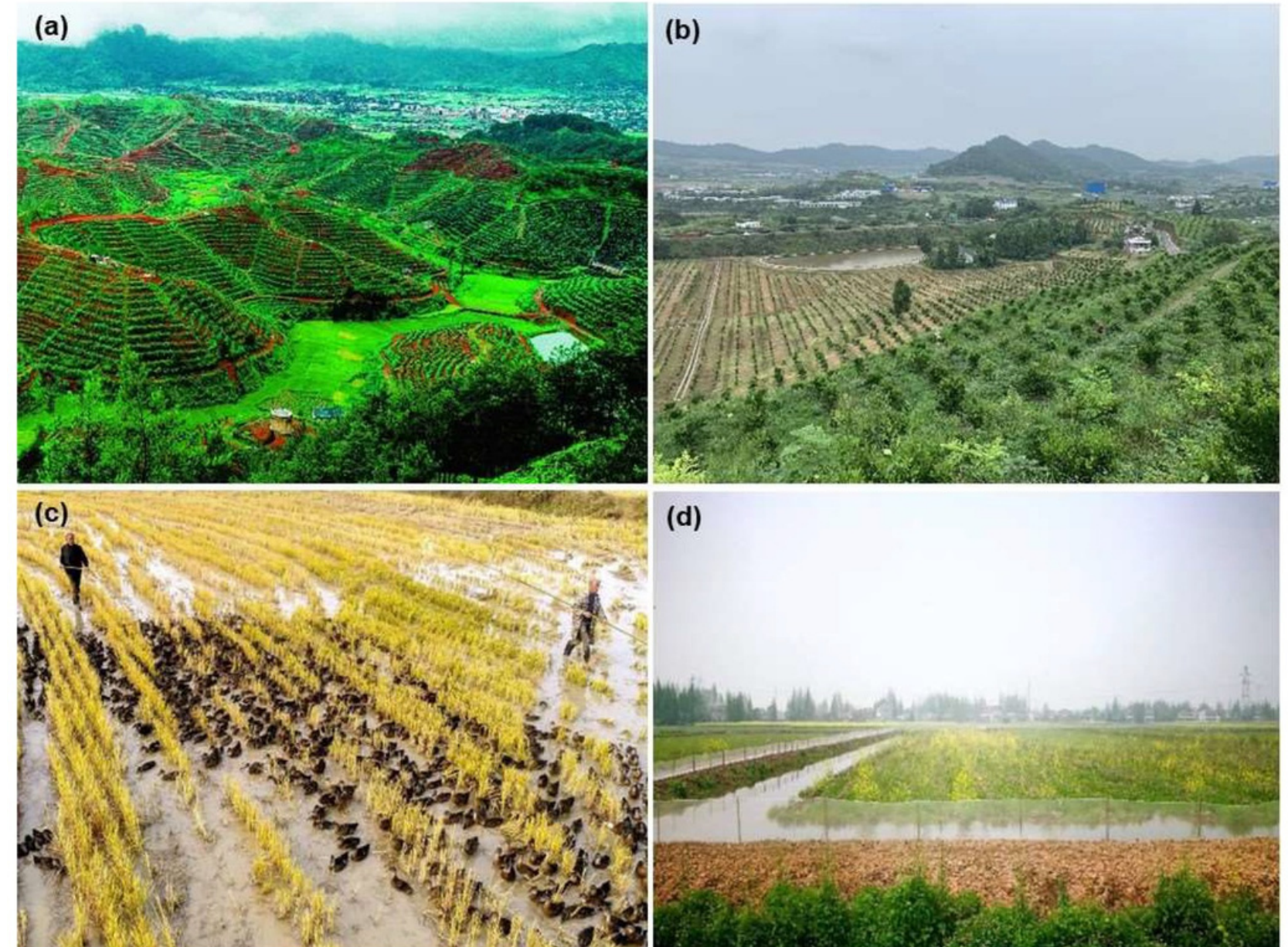
Осылайша, жоспарлау – бұл жай ғана әрекет емес, ол міндетті түрде нақты нәтижелерге бағытталуды, сол нәтижелерге жетуге ықпал ететін әдістер мен тәсілдерді таңдауды, бар ресурстарды және ел экономикасының қалыптасқан жағдайын ескеруді қамтитын үдеріс болып табылады.

Жоспарлау басқару жүйесінде орталық орынды алады. Ал жер ресурстарын басқару дегеніміз – атқарушы билік органдарының барлық жер қатынастары субъектілерінің жерді ұтымды пайдалануын және оны қорғауын қамтамасыз етуге бағытталған, заң жүзінде бекітілген әкімшілік қызметі. Бұл қызметтің негізінде белгілі бір аумаққа арналған болжамдық, жоспарлық, бағдарламалық, жобалық және басқа да құжат түрлері жасалады.

Мақсат қою деп жоспарлау нәтижесінде қол жеткізілетін мақсаттарды айқындау үдерісін түсіну қажет. Сондай-ақ мақсат қою дегеніміз – белгілі бір мәселені шешудің таңдалған жолын көрсете отырып, түпкі нәтижені қысқаша тұжырымдау болып табылады.

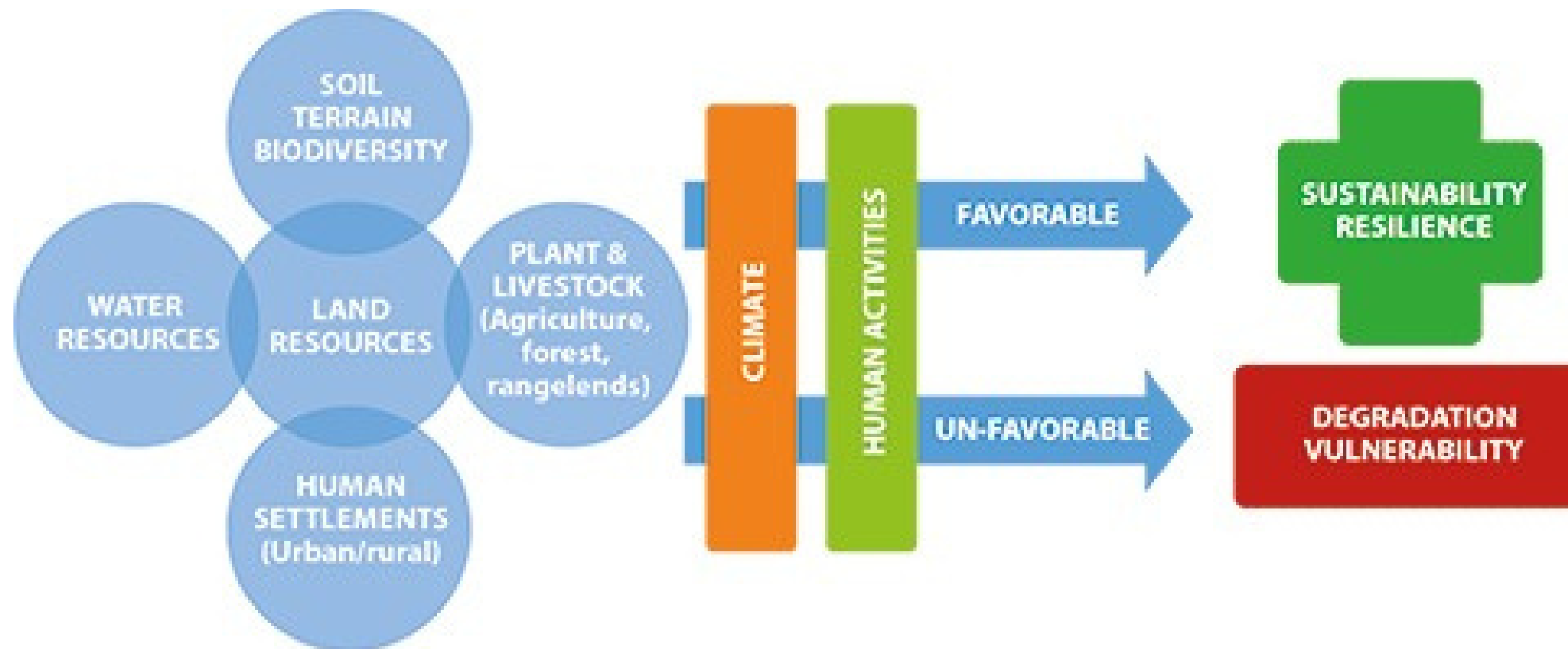

Болжау (грек. prognosis – болжау) – бұл қолданыстағы үрдістер сақталған жағдайдағы болашақ нәтижелерді көрсету; бұл үдеріс барысында экономикалық субъектінің жұмыс істеуінің бар үрдістері анықталады және оларды талдау негізінде танымның әртүрлі әдістері арқылы осы субъектінің болашақ жағдайы жобаланады.

Сондай-ақ, бұл мәтінді қазақша академиялық стильде қысқаша қалай айтуға болатынын білгіңіз келе ме?

Алайда, болжау болашақтың өзін жасай алмайды, тек белгілі бір жағдайлардағы соңғы нәтижені ғана көрсете алады. Осылайша, болжау жоспарлаудың қорытынды нәтижелерін көрсетуге қабілетті. Бұған сүйене отырып, жоспарланған нәтижені визуалды түрде көрсету үшін болжауды мақсат қоюдан кейін жүргізу керек.

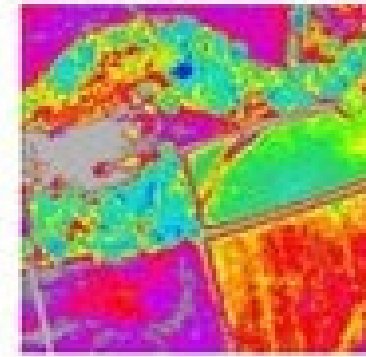
Бағдарламалау – бұл бағдарламаларды әзірлеу қызметі, ал бағдарлама (грекше programme – жариялау, нұсқау) – белгілі бір мақсатқа жету үшін кез келген іс-әрекетті немесе әрекеттерді кезең-кезеңімен орындаудың егжей-тегжейлі нұсқаулығы. Ол жеке шаруашылық субъектілері мен экономикалық салалардың, сондай-ақ қоғамның жалпы экономикалық дамуына да бағытталуы мүмкін.

.

Жобалау (лат. projectus – алға қарай лақтырылған) дегеніміз – қалаулы нысанның немесе нәтиженің ұқсастығын қалыптастыруға бағытталған іс-әрекет. Бұл үдеріс барысында жоспарланған нәтижеге немесе экономикалық жүйенің жағдайына жетудің ең оңтайлы нұсқасы жан-жақты әзірленіп, негізделеді.

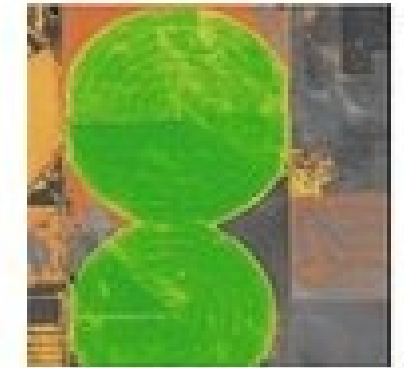
Осылайша, кең мағынада жоспарлау — бұл мақсат қою, болжау, бағдарламалау, тар мағындағы жоспарлау және жобалау сияқты бір-бірімен байланысты және кезең-кезеңімен жүзеге асатын үдерістер жиынтығы болып табылады.

Green Vegetation Index

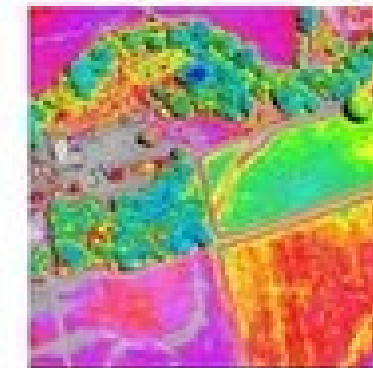
Soil Brightness Map

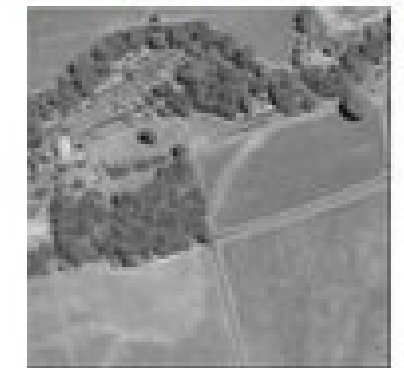
Vegetation Hue (color)

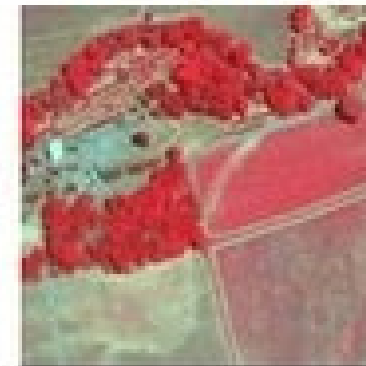
Change Map

Sharp Vegetation Index

Black and White

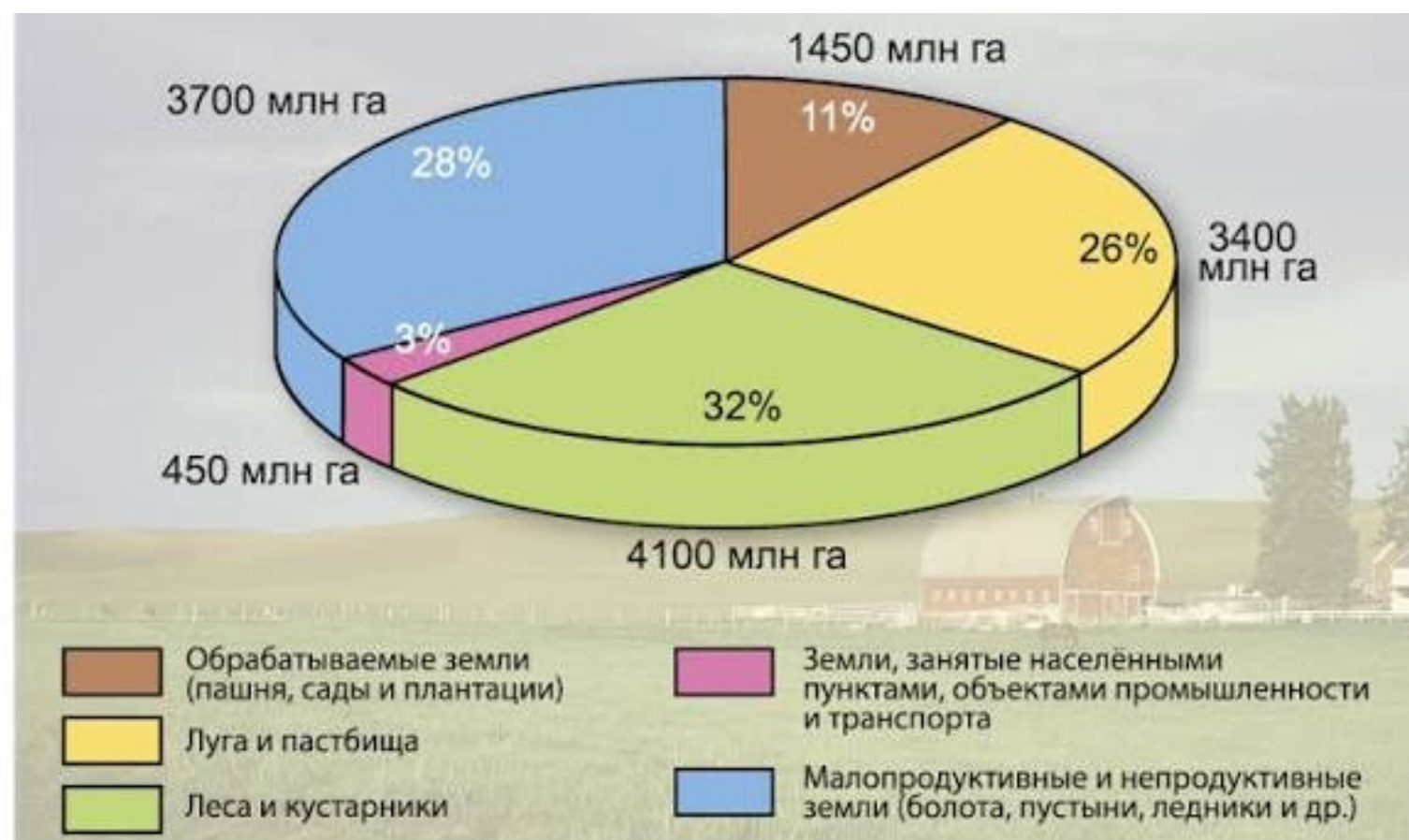
Color Infrared

Natural Color

Жерді ұтымды пайдалануды жоспарлаудың әдістемелік аспектілері ауыл шаруашылығы және жерді пайдалану саласындағы бірнеше ғалымдар тарапынан қарастырылып, жан-жақты зерттелген: А.А. Варламова, В.В. Вершинин, С.Н. Волков, С.А. Гальченко, Н.И. Иванов, В.В. Косинский, Н.И. Кресникова, Ю.М. Рогатнев, А.Э. Сагайдак, М.А. Сулин, А.В. Севостьянов және басқа да ғалымдар.

Адам қоғамының даму кезеңдерінің барлық сатысында өндірістік қызмет белгілі бір территорияларда шоғырланған, ол жерлерге табиғи ресурстардың бар болуы мен қолжетімділігі, сондай-ақ еңбек күшінің қамтамасыз етілуі немесе еңбек ресурстарын ауыстыруға қолайлы жағдайлар тән болған. Техникалық прогресс пен көлік инфрақұрылымының дамуы нәтижесінде мұндай территориялардың саны артты, ал олардың мамандануы тереңдеді.

Мамандандырудың тереңдеуі аймақтар арасындағы ынтымақтастықтың дамуына, экономикалық байланыстардың нығаюына ықпал етті. Осылайша, өндірістің аумақтық тұрғыда біркелкі орналаспауымен қатар, оның саралануы да объективті әлеуметтік-экономикалық және тарихи үдерістердің көрінісі болып табылады және жергілікті дәстүрлерді, мәдениетті және өндірістің ерекшелігін көрсететін әртүрлі факторлардың ықпалымен айқындалады.

Қорытынды:

Осылайша, екі түрлі жоспарлау түрі пайда болады: аумақтық және салалық. Жерді пайдалану жоспары орынды, толық және тиімді пайдалану қағидасы сақталған жағдайда ғана тиімді деп есептеледі.

Бақылау сұрақтары:

1. Жоспарлау ұғымының мәні неде және оның жер ресурстарын тиімді пайдаланудағы рөлі қандай?
2. Жоспарлаудың негізгі қағидаттарын атаңыз.
3. Жоспарлаудың деңгейлері мен түрлерін сипаттаңыз.
4. Жоспарлаудың кезеңдерін және олардың өзара байланысын түсіндіріңіз.
5. Жоспарлауда қолданылатын заманауи әдістер мен құралдарға мысал келтіріңіз.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Варламов А.А., Вершинин В.В., Волков С.Н. Жер ресурстарын ұтымды пайдалануды жоспарлау әдістері. — Мәскеу: Колос, 2019.
2. Косинский В.В., Кресникова Н.И., Рогатнев Ю.М. Жерге орналастыру және жер ресурстарын басқарудағы жоспарлау. — Мәскеу: Инфра-М, 2020.
3. Сулин М.А., Севостьянов А.В. Жерді пайдалануды жоспарлаудың теориясы мен тәжірибесі. — Мәскеу: Академиялық жоба, 2021.
4. Қазақстан Республикасының Жер кодексі. — Астана: Әділет, 2021.
5. FAO. Land Use Planning and Sustainable Resource Management. — Rome, 2022.

